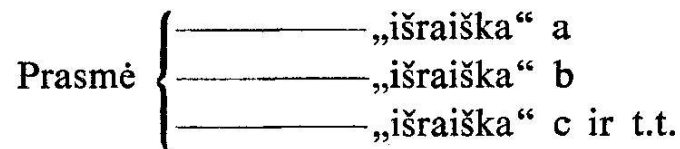

G. MICHELINI

PASYVINĖ KONSTRUKCIJA KAIP TEKSTO REIŠKINYS IR JOS VARTOJIMAS LIETUVIŲ TAUTOSAKOJE

Tiriant pasyvinės konstrukcijos funkciją, priimama, kad:

1) Pasyvinė konstrukcija yra paviršinėje struktūroje (kitai sakant, morfonologiniame lygmenyje) veikianti priemonė, vartojama „išreikšti“ kitaip negu aktyvinė tam tikrą semantinę prelingvistinę prasmę (angl. *meaning*), kurią galima reprezentuoti logine arba logizuojama kalba¹. Analogiškai prelingvistinei semantinei struktūrai priklauso ir aktualioji skaida (angl. *communicative dynamism*), itin svarbi pasyvinių konstrukcijų tyrimui. Galima sakyti, kad pasyvinė konstrukcija yra tik vienas iš tam tikros prelingvistinės prasmės „išraiškos“ būdų. Šį teiginį galima paillustruoti tokia schema:

2) „Išraiška“ su pasyvine konstrukcija vietoj aktyvinės yra stilistiškai konotuota. Dėl to reikia tirti pasyvo vartojimą tekstuose.

Laikantis tokių tvirtų išeities principų, nagrinėjamas pasyvo vartojimas pagrindiniuose sakiniuose ir šalutiniuose su pagrindinių struktūra. Medžiaga rinkta iš „Lietuvių tautosakos“ rinkinio 3-ojo tomo² ir iš LTSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros instituto tautosakos skyriaus rankraštyno fondų³.

Pasyvinės konstrukcijos, kuriose agentas yra išreikštas paviršinėje struktūroje, labai retos⁴; šis retumas paaiškinamas tuo, kad minėtos konstrukcijos visais atžvilgiais yra aktyvinių konstrukcijų variantai: iš principo (t.y. neatsižvelgiant į sakinio

¹ Plačiau žr. Michelini G. *La linguistica testuale e l'indoeuropeo: il passivo*. — Brescia: La Scuola, 1981.

² Šį veikalą žymiu raide T. Skaičiai rodo puslapius.

³ Naudodamasis proga, noriu padėkoti akad. prof. K. Korsakui, sudariusiam man kuo palankiausias tyrinėjimo sąlygas LTSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros institute, filol. kand. B. Kerbelytei, maloniai padėjusiai interpretuoti rankraštinę medžiagą. Noriu padėkoti ir VVU docentui A. Girdeniui bei aspirantui B. Stundžiai, suredagavusiems šių mano straipsnių lietuvišką tekstą.

⁴ Lietuvių tautosakos rinkinio 3-ajame tome jos sudaro tik 5% visų pasyvinių konstrukcijų.

intonacija) nežymėtajai pasyvinės konstrukcijos tvarkai subjektas – agentas (S – Ag) atitinka žymėtoji aktyvinės konstrukcijos tvarka objektas – subjektas (O – S), o žymėtajai tvarkai (pasyvinė konstrukcija) agentas – subjektas (Ag – S) – nežymėtoji subjektas – objektas (S – O) (aktyvinė konstrukcija). Pasyvinėse konstrukcijose su nežymėtąja tvarka subjektas (nestipriai kirčiuotas)⁵ – agentas (S – Ag) (subjektas gali būti ir neišreikštas, bet numanomas, o agentas, greičiausiai, eiti po veiksmažodžio) subjektas yra tematiškesnis negu agentas, pvz.: *Tai jau to velnio padaryta* (T 599, 24)⁶; *Akmenys yra velnio pasėti* [LTR 1406 (635)]; *Taigi velnias ir suvėmė žemes sėklų krūvon – kalnais, o dievas gražiai. Taigi lygumai sutverti dievo, o kalnai velnio* [LTR 811 (329)]; *Perkūnas seniau gyveno žemėje ir buvo geras valdovas, žmonių labai buvo mylimas* [LTR 832 (527)]; *Perkūnas yra žmogus, katras gyvas dievo dangun paimtas* [LTR 2567 (227)].

Vietoj šio tipo konstrukcijų dažniau pasitaiko aktyvinės konstrukcijos su žymėtąja tvarka O (nestipriai kirčiuotas) – S⁷, pvz.: *Ožką sutvėręs velnias* [LTR 1612 (104)]; *Meška nuog žmogaus pareina. Ją Jėzus pavertė tokia būtybe* [LTR 2567 (356)]; *Apie 12 valandą jį budina žmogus* [LTR 1861 (11)]; *O sėja tuos akmenis ancikristas* [LTR 1313 (179)]; *Žmonės pasakoja, kad akmenis yra sutvėręs velnias* [LTR 1289 (131)]; *Katės negalima mušti, nes ją sutvėrė šv. panelė iš pirštinės* [LTR 1275 (120)].

Pasyvinėse konstrukcijose su žymėtąja tvarka Ag (nestipriai kirčiuotas) – S, agentas yra tematiškesnis negu subjektas, pvz.: *Žmonių pasakojama, kad...* [LTR 1253 (118)]; *Mat lapės buvo iškabinta minkšta duona* (T 64); *Šalnos suėsta žirniai* (T 626); *Užtai arklio mėsa nevalgoma* [LTR 1973 (6)].

Vietoj šių konstrukcijų paprastai pasitaiko aktyvinės S (nestipriai kirčiuotas) – O tipo konstrukcijos su nežymėtąja tvarka, pvz.: *Viena merga vieną vyrą mylėjo, kitą nekentė* [LTR 1191 (55)].

Pasyvinės konstrukcijos, kaip *Mat šunio buvo sėdėta; Juodos ausys buvo nulėpę* [LTR 8987 (260)]; *Sūnaus užlipta ir prigerta* [LTR 1250 (30)], kur subjektas nesusijęs su kontekstu, yra panašesnės į konstrukcijas su tvarka Ag (nestipriai kirčiuotas) – S negu S (nestipriai kirčiuotas) – Ag. Iš tikrųjų elementas, kuris galėtų funkcionuoti kaip subjektas, yra rematiškesnis negu agentas.

Pasyvinių konstrukcijų, kur agentas nėra išreikštas paviršinėje struktūroje, pasitaiko daug dažniau, nes jos nėra visais atžvilgiais aktyvinių konstrukcijų variantai, paprastai paskutiniųjų „apvertimai“ (*renversements* pagal A. Meilieto terminologiją): signalo (t.y. paviršinės struktūros) atžvilgiu čia dėmesys yra kreipiamas tik

⁵ Primintina, kad rašytiniuose tekstuose kiekvieno elemento sakinio kirčio stiprumą galima atstatyti tik pagal jo aktualiąją skaidą ir linijinę tvarką tame pačiame sakinyje.

⁶ Minimų šaltinių tarminė fonetika visur atstatyta pagal bendrinę kalbą.

⁷ Šiuo atžvilgiu lietuvių kalba skiriasi nuo anglų, kur O – S tvarka neegzistuoja.

į „pacientą“⁸ (*pacientas* – pagal tradicinę gramatiką, „*gilusis*“ *objektas* – pagal C. Fillmore’ą). Konstrukcijas, kur agentas yra atstatomas pagal kontekstą, reikia skirti nuo konstrukcijų, kur agentas iš konteksto (lingvistinio arba nelingvistinio) nėra numanomas. Agentas, kurį galima atstatyti, skirtingai negu subjektas, paprastai būna daugiau arba mažiau tematinis; be abejo, jis yra tematiškesnis tada, kai subjektas nėra konteksto predeterminuotas (tokiu atveju subjektas paprastai eina po veiksmažodžio), pvz.: *Likosi parengta didelė puota* (T 217); *Perdirbino aukso žagrę. Į tą žagrę buvo įjungta pora jaučių dvynių* [LTR 3098 (306)]; *Tvano mėtū, dievui paliepus, į laivą buvo paimta ir pelė* [LTR 1045 (38)]; *Kareiviui buvo paliepta nunešti laišką į kitą valstybę* [LTR 1871 (2)].

Tirtuose šaltiniuose tokio tipo konstrukcijų dažnokai pasitaiko. Nereta ir atveju, kur ne tik agentas, bet ir subjektas susiję su kontekstu. Dėl to jie yra lygiaverčių arba beveik lygiaverčių aktualiosios skaidos laipsnių (tada subjektas, jeigu jis išreikštas, paprastai eina prieš veiksmažodį, kuris yra tematiškesnis už subjektą), pvz.: *Daug svetimo turto prigrobėm. Tas turtas čia, po kryžium, užkastas* [LTR 3242 (100)]; *Anksčiau perkūnas gyveno žemėje, bet už gerus darbus jis buvo su kūnu ir siela paimtas į dangų* [LTR 832 (525)]⁹; *Na, gerai, tai viskas jau padalyta* [LTR 3858 (4)]; *Ten buvo paslėptos senio akys*¹⁰ (T 215); *Jau vilkas maiše, o dar ir užrištas* (T 130); *Kai Adomas su Ieva nusidėjo ir buvo išvaryti iš rojaus, turėjo sunkiai dirbti*¹¹ [LTR 988 (90)]; *Tik liepė į maišą nežiūrėti, kur jos visos buvo sudėtos* [LTR 957 (129)].

Pasitaiko ir (nelabai retai) tokių konstrukcijų, kur subjektas yra sąlygojamas konteksto, o neišreikštas agentas nėra su kontekstu susijęs. Tokiais atvejais subjektas, be abejo, yra tematiškesnis negu agentas, kuris apskritai sutampa su rema. Taigi subjektas paprastai būna tikroji sakinio tema ir dėl to, kada išreikštas, eina (su nestipriu sakinio kirčiu) prieš veiksmažodį, pvz.: *Užtai arklio mėsa nevalgoma* [LTR 1973 (6)]; *Giltinė nuo žodžio „gelti“. Ji išreiškiama kaip moteriškė* (Basanavičius V, p. 30); *Ir vėl duona nuvalgyta* (T 427); *Šeiminkas ašsidega ugnį, žiūri –*

⁸ Tačiau visada vietoj pasyvinės konstrukcijos galima vartoti aktyvinę: su „nežymimuoju“ subjektu, jeigu atitinkamos pasyvinės konstrukcijos neišreikštas agentas nėra susijęs su kontekstu, pvz.: *Dar prieš 20 metų į kiekvieno vyriškio grabą dėdavo žirkles* [LTR 2560 (364)]; *Todėl jį palaidojo apžėlusį* [LTR 1561 (27)]; *Sako, senovėje javų varpos buvusios lig žemės* [LTR 4638 (30)]; ir su „žymimuoju“ subjektu, jeigu tas agentas yra nustatomas iš konteksto, pvz.: *Tikrai, ten radusi pinigus* [LTR 3235 (36)]; *Užtat ir išsiuntę vieną šunį pipirų parnešti* [LTR 1038 (143)].

⁹ Plg.: *Seniau perkūnas gyveno žemėje, aukštam kalne. Bet paskiau jį dievas pasikvietė pas save* [LTR 832 (530)].

¹⁰ Šiuo atveju rema yra prieveiksmis *ten*, esantis sakinio pradžioje ir su stipriu sakinio kirčiu; kadangi *buvo paslėptos* ir *senio akys* yra lygiaverčiai aktualiosios skaidos atžvilgiu, tvarka gali būti tiek *buvo paslėptos senio akys*, tiek *senio akys buvo paslėptos*.

¹¹ Plg.: *Kada dievas išvarė Adomą su Ieva iš rojaus...* [LMD].

šeiminykė papjauta! [LTR 3987 (5)]; *Pajuto, kad prie ažuolo pririštas* [LTR 1894 (5)]; *Tai nuo to karto pečius imdavo vaitoti, ypač kai būdavo kūrenamas* [LTR 2235 (192)].

Pasitaiko dar konstrukcijų, kur ne tik agentas, bet ir subjektas nėra susiję su kontekstu. Rematiškesnis už agentą subjektas¹² paprastai yra tikroji sakinio rema ir dėl to eina po veiksmažodžio: *Vienuose namuose buvo nužudyta ir paslėpta moteris* [LTR 732 (237)]; *Prieš 100 metų Šiaulių apylinkėje buvo padarytos kartuvės* [LTR 2044 (15)]; *Žiūri – sėdi karalaitė, ir buvo ant stalo pastatytos dvi taurės vyno* [LTR 1894 (5)]; *Labai senai, kada buvo labai persekiojami krikščionys* [LTR 1352 (37)].

Galų gale pasitaiko (nors rečiau) konstrukcijų, kur subjektas nesusijęs su kontekstu, pvz.: *Ateita, ale į lovą neįlipta* [LMD I 195 (82)]; *Žiūri – gi nebėr ir ažuolo; išrauta ir nubėgta* [LTR 1894 (5)].

Pastebėtina, kad dažnai pasyvas su neišreikštu agentu vartojamas signalizuoti kokią nors būseną, atsiradusią iš jau baigto veiksmo. Aktyviniu dalyviu ta būseną nebūtų pakankamai aiškiai išreikšta, nes paprastai juo labiau akcentuojamas baigtas veiksmas. Savime aišku, kad ir tokia priemone galima signalizuoti tą pačią prasmę, kaip pasyvine konstrukcija su neišreikštu agentu: keičiasi tik paviršinio signalizavimo perspektyva. Ši daugelio pasyvinių konstrukcijų su neišreikštu agentu ypatybė yra geriau suprantama, turint galvoje tai, kad tokio tipo konstrukcijoje beveik išimtinis yra esamojo laiko dalyvių vartojimas ir kad jais paprastai signalizuojamas ne vykstantis veiksmas, o greičiau veiksmo galimybė, pvz.: *O kur tas gaunamas?* (T 463).

Iš pateiktosios analizės galima daryti išvadą, kad pasyvas (bent su neišreikštu agentu) iš esmės yra būsenos pasyvas („*Zustandspassiv*“) paviršinio signalizavimo atžvilgiu. Veiksmažodžio pasyvas („*Vorgangspassiv*“) yra rečiau vartojamas. Dėl šių priežasčių pasyvo vartojimas 3-ajame, „Lietuvių tautosakos“ rinkinio tome yra (daug) retesnis negu veikaluose, kur veiksmo pasyvas yra dažnas reiškiny. Tai, kad veiksmo pasyvas nėra dažnas, priklauso nuo lietuvių kalbos sistemos, nuo pasakų prasmės bei teksto organizacijos, nuo tendencijos nevartoti per daug sudėtingų šalutinių sakinių.

ПАССИВНАЯ КОНСТРУКЦИЯ КАК ЯВЛЕНИЕ ТЕКСТА И ЕЕ УПОТРЕБЛЕНИЕ В ЛИТОВСКОМ ФОЛЬКЛОРЕ

Резюме

Принимается такая общая теория текста, в рамках которой различается абстрактная семантическая структура текста и его реализация языковыми средствами. В сферу семантической структуры при этом включается актуальное членение. Основа оппозиции активных /

¹² Žr. Sgall P. L'ordre des mots et la sémantique. — In: *Studies in Syntax and Semantics* / Ed. F. Kiefer. Dordrecht, 1969, p. 231–240.

пассивных конструкций как возможных альтернатив находится на поверхностном синтаксическом уровне. Выбор той или другой альтернативы зависит от языка и от литературных жанров текстов. Предпринимается попытка проанализировать различные (по крайней мере, в пределах поверхностной структуры) типы пассивных конструкций. Эти типы связываются с актуальным членением, от которого частично зависит их выбор.

SMULKMENA

LII

M. Lukšienė „Literatūros ir meno“ 1980.III.22 numeryje aptarė mažai žinomą didoką (463 p.) Vilniaus universiteto bibliotekos lietuvišką rankraštį „Szwen-ta ir pagirta roda dėl izmintingu gražiu ir diwobaimingu žmoniu... Paraszyta metuase 1849“ (sign. FI–D–14), kuriame be kitų dalykų kalbama apie Vilniaus akademiją-universitetą bei jo mokslininkus, kurių paveikslus sukūrė nežinomo autoriaus vaizduotė. Straipsnyje įtariama, kad rankraštį galėjo parašyti Antanas Tatarė (1805—1889) ir paneigiamas anksčiau buvęs spėjimas, jog autoriais laikyti- ni Ivinskis arba Lepertas. Su M. Lukšienės nuomone reikia sutikti. Tai aiškiai rodo detalesnis rankraščio ir A. Tatarės kalbos palyginimas. Kaip ir Tatarės „Pamoksluose išminties ir teisybės“ (jų kalba aptarta „Baltisticoje“, 1981, XVII (2), p. 62 – 69), čia nekietinamas priebalsis *l* prieš *e* tipo vokalizmą išlaikomos visos būdingosios Tatarėi zanavykų krašto tarminės ypatybės, pvz.: g. sg. *ekmens* 18₂₁ ‘akmens’, 3. praet. *niszsigide* 12₃ ‘neišsigydė’, *teyp* 3₁₈ ‘taip’, g. pl. *dorelų* 357₁₈ ‘dolerių’, *rikmetines noboženstwow* 398₁ ‘rytmetinės...’, i. sg. m. *tuam* 11₉ ‘tuo’ (t.y. *tuom*; dvibal-sis *uo* sistemingai žymimas *ua* raidėmis!), inf. *miletie* 4₉ ‘mylėti’, 1. sg. cond. *kalbecze* 5₄ ‘kalbėčiau’, n. pl. m. *iszczesliwi* 9₂₈ ‘laimingi’, i.pl. *tewuczeys* 3₃₀ (*tėvučiais*) ‘tėveliais’ ir t.t. Randame ir kitokias Tatarėi būdingas ypatybes, pvz., i. sg. m. *tiesum kielu* 5₂₆ ‘tiesiu...’, *ing* 3₁ ‘į’, 3. praes. *ataduoda* 18₂₈ ‘atiduoda’, d. pl. *tiemis žmoniemis* 9_{8–9} ‘tiems žmonėms’, n. sg. *szunis* 3₁₆ ‘šuo’, l. sg. praes. *esmu* 1₁₆ ‘esu’, g. pl. *nupelnu* 8₁₀ ‘nuopelnų’... Net specifiniai Tatarės hipernormalizmai su *in* vietoj *y* (jie aptarti nurodytame straipsnyje „Baltisticoje“) čia labai dažni, pvz.: inf. *darintie* 2₂₄ ‘daryti’, *iszgidintie* 12₂₀ ‘išgydyti’, *matintie* 16₂₉ ‘matyti’, *prapuldintie* 14₅ ‘prapuldyti’, *newaldintie* 12₈ ‘nevaldyti’, *prarintie* 8₇ ‘praryti’, 2. sg. cond. *darink* 12₁₈ ‘daryk’, *iszpildink* 12₂₈ ‘išpildyk’, 3. cond. *iszsigidintu* 10₂₃ ‘išsigydytų’, *papildintu* 16₂ ‘įvykdytų’, 2. pl. *pamatintumete* 15₆ ‘pamatytute’, *walgintumete* 19₇ ‘valgytute’, 3. fut. *pamatins* 8₂₄ ‘pamatys’, 1. sg. *pasakinsiu* 13_{8–9} ‘pasakysiu’, 2. sg. *darinsi* 12₁₆ ‘darysi’, n. sg. m. *nepildindamas* 16₃ ‘nepildydamas, nevykdydamas’, n. pl. *darindami* 7₂₃ ‘darydami’, *skaytindami* 8₈ ‘skaitydami’. Rašoma ir i. sg. *gidintoju* 9₂₃ ‘gydytoju’, n. pl. *Služauninkay* 4₁₀ ‘tarnai’, a. pl. *newalninkus* 4₁₆ ‘belaisvius’... Visa tai rodo, kad rankraštinio kūrinio autorius tikrai buvo A. Tatarė.

Z. Zinkevičius